

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ(*)

Երբեմն մարդերու տաղանդը, ուրիշ անգամ անուշ կամքին ուժով, ցանցաօրէն այս երկուքէն բոլորովին տարբեր շնորհներ, օրինակ՝ յամառութիւն, անձանձիր հետաքրքրութիւն, մեծ բանիւր կատարելութիւն տարօրինակ խանդ, աշխատանքի աշխատաշատ տարփանք մը պատճառներ են որպէսզի այս յատկութիւնները զմեզ հանեն մեր միջինէն ու առաջնորդեն քաղձը, վարիչ դիրքերու: Մեր մէջ Արշակ Զօպանեան ընտիր նմոյշ մըն է այս տիպաբաններէն:

Իրապաշտ շարժումին լիութեանը մէջ իր տաղանդը կաշմաւորող այս պատանին սխալ չըլլար ընդունել մանրանկար արեւմտահայ գրականութիւն մը երբ կէս դարը անցնող իր գրական գործունէութեան մէջ պիտի պատկերէ մեր զգրական զլխաւոր երեսակները: Անոր անդրանիկ էջերը, շեշտօրէն բովանդիւր, կը պատմեն մեզ 1870-ի սերունդին նախապատկութիւններէն ու կը փնտռեն իր պատանութեան փորձեր, նոյն առնէն նուազաւոր վերջին ցուրէրը մեր կորսնանած բովանդիւրէն: Անոր երեստադրութիւնը — որ անոր գրական գեղեցիկ բովանդակ չքերտութիւնը ունի իրեն հետ, աղէկով այս կատարելութեան իսկ գինով անոր կենսային մնացեալ չըլանին բուն — կը զուգահայտ իր գրականութեան քուկեղանքին(**), ասոր կերպաւորումին մէջ սպառնալով մատաղ, արի, բարձր ուժերու միտքը սեւեռ

(*) Հասուած էր ԻՐԱՊԱՆԵԱՆԻ Նամոսին:

(**) Ուրիշ-ը կը գործածեմ դասակէ իմտառով, անկէ ներս յանձնով պերճանքին, կատարելութեան յոյսքներ ուրիշ ուրիշ առաքելութիւններ կը յայտարարեն: Անկանոն, լրտես, համար անօրէն գործեր իմիջ, որոնք անխափելի են աճէն սնող գրականութեան համար, ուր կազմակերպութեան ուժերու պակասը կենսային ընդդէմ ու անոր հասկանալի չըլլալէ, յարգարած ճակատ մը, հասարակաց քաղաքապետութիւն մը, զիրար խանցող մարդոց համակերպ խանցող կը պատկերէ, երբ կուգան հրապարակ հաստատ, քիչ մը աւանդ, անկէ շատ համարանէր հոգեմտութեամբ — կրնայ ասորը ընդարձակել դեպի համարաբարկային ձգտմանը — ասորը ասորի արժեքներ, քանադար է խոսիչ գաղափարներ: Մեր հին մասնաճիւղ թիւնը ընտելացական ընտելացական տարազը գործածել խնդրան հարապատկութեամբ մը, առաջին ընդդէմ յարգել կերպարով: Ոչնչի՞ ինքնաշիր այդ արժեքներէն մէկ, իսկ աճէն բուն ինքնատիւ, ճշգիւր ու թէքթիկ մէկ: Մեր նոր գրականութեան մէջ մէկ անգամ այդ գրողները հման պարզապէս մըն է մեր իրապաշտութիւնը: Սխալ չէ զոյն աշխուհապոր ուղիները անուանել, վստահ այդ գրողներէն մէկ է որ առաջին անգամ մեր նոր բարբարոս ինքնաշիրը կը զանաջ ու կը բուժէ մանուանք ամբողջ սերունդ մը իմացական ցանկութիւնները արտադրելու: Սեռայ, գործիքն անդին, ուրիշ, երբ ասանկ մօտ աղաք իրարու մէջ կը բերեն իրենց իմացականութիւնները ու ձէլ կը ասանէ իրենց գործունէութեան առէն փառած գայլը որ կանխորդել վերածել էին անասուն մրցանքներու ասպարէզի: Իւրաքանչիւրը կը քաջանքերը սպովաները, կը փառած անձնաւորութեան խալ, պատահաւ զերդաները խալի հանելով ու իբր պատեստ պարտադրելով անգրէկ, ապաւաք մարդոց:

արեւմտաւորին, հոն փորձուած ամէն թեքիկ փոխադրելու համար ազգային գրականութեան ազգայնական բարձին ու անոր բարգաւաճումին: Անոր հասունութիւնը պիտի երկարապարհ իրապաշտներէն շատ վերջերը մինչև: Պիտի ըլլայ անկեալ մեր արեւմտագիտ սերունդին հետն ու մէջը, միշտ պահելով անհոգ իր եռանդը, հասկնալու համար ծով պետերու, այս անգամ գրականութեան օտար ու թերեւս փաստաբար գիտնին մը: Ազգային դատին առնէն տարօրինակ, չընդուն համար անկարելի դատախազին է անկեալ, մօտ կէս դար: Որ պիտի յամառի իր շունեցած տաղանդները ճաշել, անօթութեան, հալածանքին, նախատինքնին պիտի ըլլայ: պիտի վաճէ, պրտալ, խօսի, յոգնի, յոգնեցնէ, բայց չըլլայ ձեռնթափ: ու պիտի պատուաստէ իր հոգիի խոր ու անդրախիլ մարմինին վրայ — անխառն արեւմտագիտ ուր հոգին էր ատկա — ուրիշ ալ մարդեր, մեղափոխական, ազգային գործիչ, գաղափար, թարգմանիչ, հրապարակագիր, պատմութիւն, բանասէր բաները իր անունին ըօլ ըռնի չին ընտանած: Անոնք տառապաշտին հայթայթուած երեսակներ են մէկ ու նոյն իր իմացականութեան վրայ, բոլորն ալ արդիւնք մէկ ու նոյն մտահոգութեան: Ձեռ գաղտնի անոր գայլութեան հիմնամասը կազմող սա մտահոգութիւնը որ կը տարբեր իր սերունդին մարդ ցանկութիւններէն է է անտարբեր որքան խնդրական — հետաքրքրել մեր քաղաքական ճակատագրին ի սոյա, ուրիշները մեր ժողովուրդին իմացական արժէքներով, ասոնք փառարանել արեւմտի մեծագոյն կերպարներուն մէջ: ասոնք փոխադրել, պարտադրել օտար բարձր մշակութիւնը վայելումին, ու ասոնք ինչ որ դար մը առաջ հէքեաթ մը յաջողութիւն էր իրագործել, — գրականութեան մը սիրտին ժողովուրդի մը աղաղակաւոր մը (հիւլէնական անկախութիւն): Սոյաի այս կերպը Արշակ Զօպանեանին անձին հետ նոյնացած է, նետասեն պատմութեան մը նման: Ու երկարապահ իր գործունէութիւնը մինչև սա կորտաւոր, նսեմութեան օրերը երբ մեր ժողովուրդը ջանքախառն է մանաւանդ հոգիներ: Ու տակնին հաւատարմ: Ահա այս մարդուն, ինչպէս հայ նոր գրականութեան մտերմակար համապատկերը:

Իր տաղանդին զուգահեռ կը քալէ վերանորոգչական իր աշխատանքը որ բացառիկ արժէքի կը բարձրանայ գրական հարցերու մարդկին: Ահա չընէն է անկեալ, մեր մէջ, արեւմտահայ արեւմտական հիմնագիծները ճշգրտօրէն տեսնելու, ինչպէս անոնք նմանները մեզի բերելու: Ինչ է նախաձեռնութիւնը գրական զոյգում: Իր ոչ թէ կազմակերպելու — իրապաշտները չհաստատացին ասոր դերին — այլ գրականութեան մէկ երկու շատ քան իրար անհոգ կերպարանափոխութիւն: Ձէ սկսած անշուշտ մեր քննարկութիւնը, Բայց իրմով մեր քննթողական թեքիկը նկարագրող կը փոխէ, ինչպէս նաև անոր զոյգը: Սկսած է մեր ընդհանրապատկերը, հայագիտութիւններու, փոխարան ձեռնամերձ թեքնաբանին ստեղծելով առաջին

լուրջ հետաքրքրություններ արուեստի վեճերու շուրջը:

Ինքն է որ ամէն առիթով պիտի շահագործէ մեր արուեստին փոքր արժէքները հանդու մեծ հիացումներու, գնահատանքի լույսին ու պիտի թարգմանէ մեր հին ու նոր գեղեցկութիւնները եւրոպական լիդուներու, կորովի, միաժիտ, անհանձն ու հաւատարմոր: Պիտի թարգմանէ դարձեալ օտար գլուխ-գործողներն, բոլոր ազգերու գրական նութիւններէն: Պիտի փոխադրէ արեւոյ գաղափար — գրեթէ բացառաբար գրականութեանց մարդերու վերաբերեալ — մեր առօրեայ գործածութեան, ու գիրքերու գիտութեան մը կարելի առաւելելով պիտի մնայ երկան ստեղծ, լիկարգելով, ստրկեցնելով, շինելով ու քանդելով՝ հաւասար եռանդով (զուգ կընք գեղչուած անակներ լրացնել մտովի):

Մեր անցեալը տեսնելու իր կէրպը դարձեալ, Ռոյոլ անիկա կը դատուի պատմաբանասիրական չոր քիչ մը շատ գիտուն մեթոտներէ որոնք իր ժամանակին և միշտ ապար զգրող կը կազմեն, գլխաւորաբար վիեննական Միխիթարեաններու հասկացողութեան մէջ: Ան փորձեց այդ անցեալը հասկնալ իբր արուեստի տնկարանի մը, ուր պէտք է իր արժանները արձակած ըլլայ մեր հոգին, ու զայն գտնելու աշխատանքը շինքածեց ըստերու, քերականական մեթոտներու, ընդարձակութեան ըրողատման չոր ու անկիւն վարժանքի մը (exercice) այլ պաշտպանեց գրական թափանցումը, որ շինքականացնելով հանգիւժ առաջին մեթոտին պահանջով եղբայրացեալութիւնները, երբեմն դառածելով դժգոյս անգոյ յատուկութեանց ցուցակագրում մը, պակաս վերբերումներ չունի այդ անցեալէն: Ինչ չգտաւ անշուշտ Նաբեկացին: Բայց իրմով էր որ այդ մարդով պատող լրացեց ստացաւ գրական չիտ լինէ մը, որով արժեւորած էր անհեղինակութիւնը որով կը գրաւէ մեր միջին ընթերցողներուն միտքին: Նոյնն է պարագան միջնադարեան երգապաններուն համար ալ Կարփուշակը յայնի միւսները: Իրն է սակայն արժանիքը այդ մարդոց ստեղծումներուն մէջ տեսնելու իտական արուեստին անմահ քանի մը տրեւերը, որոնք մեր նուազագոյն հոգիներուն մէջ կրնային փառքի մարմիններու վերածուիլ: Դարաւոր ու դասական լրացմանը, որոնք մեր ազգային պահպանողականութիւնը լատեսպիւրեցին ու միշտ կէս դար առաջ յուսուցից մը չափ ներգործ էին մեր հոգեկան աշխարհին մէջ — հայ լուսաւորչական-նուրիստ միջր, Աստուծոյ հայերէն խօսքը, գլխաւորապէս միայրը տալու հերոսութիւնը, ու մեր պատմութեան ընթացիկ ֆէթիշները, հասարակաց հոգեբանութեան մէջ ալ պարտաւորեց դարձաւ մեր հէքեալները — ալ անբաւական, ալ անփառունակ, մեծ պաշտպանութիւն մը պիտի զարնէին Նոր այլ յաւելումներով: Արշակ Զօպանեան արժանութեան այս պատմական միջոցով գործաւորեց եղաւ, անհանձն արուեստեան մը: Ու եթէ երբեք իր խանգը՝ իր հոյապերճած գանձն-

ը միշտազգային գնահատման տանելու, չկրցաւ խանդէն անիւն անցնիլ, գոնէ սերունդի մը մէջ գտաւ քաղցր արձագանգ: 1900—1915 մեր իմացական հպարտութիւնները այդ արժէքներուն վրայ գեղեցիկ էին: Արշակ Զօպանեան միշտակ էր այս շարժումը ստեղծելու խաչակրութեան մէջ:

Աւելի խաչակրութիւն՝ դիւքերը, շրջանները, զէմքերը ուսումնասիրելու մեր մէջ անգոյ աշխատանքի մը մէջ: Իրմէ առաջ այդ նկարագրով պրոպագանդա մը կա՞մ բանասիրական է կա՞մ պատմաբանասիրական: Ժամանակակից գործերու շուրջ ալ՝ իրերազոյական, գղութաբանական, հայկական քանի մը սխեմակ համարադասութիւն: Արշակ Զօպանեան այդ խնդր տարբերէն պիտի երևան բերէր, իր ուժերուն ներքաւ չափով, լաւն, լուրջ երեքին համապարփակ կառուցումներ: Որքան ալ ճաղապարհագրական, պարագայական, այդ գրականութիւնը պահանջ մըն էր իր ատենին ու չէ գործած ըլլալէ նաև մեր օրերուն: Անշուշտ ատեն զէպի մեր գրականութեան իրապարփակ հասկնալութիւնը շատ է ճամբան: Բայց ամէն սկզբի՝ ճակատագիրն է ըլլալ աղպկէս, — ըսել կ'ուզեմ՝ յարգել ճաղապարհի որուն կանչուած է ծառայելու: հաստատուել ըլլալ իր շրջանին արեւմտակներուն: Արշակ Զօպանեան հիմնադրին է արեւմտայն գրական ընկալաւորութեան: Ի՞նչ փոյթը՞ որ անոր վատասակ պայմանաւոր, մնայ իր շրջանին ճալակներովը ու չհասնի հեռահայեացք ձգտումներու: Էական, ինքն համար, անոր այդ աշխատանքին արդիւնքն է որ մեր մէջ պիտի երևան բերէ գրական զգացումներու, վայելքներու աղիւս հետաքրքրութիւնը մը: Յետոյ, գաղափարներու այն հակա միջոցը — միշտ արուեստի հ գրական ընկալաւորութեան պարունակներէն — որոնք իրմով ընդհանրացան մեր գրականութեան մէջ, ճանաչող տեսաւ նոյն ատեն մեր մէջ կարելի գրական զիմայիւրումներու: Իր գործը չէ անշուշտ մեր իրապաշտութիւնը: Բայց մեր արուեստեան սերունդը իրմէն կուգայ բացառաբար: Այս պատահներու լույսին տակ Արշակ Զօպանեան մեր գրականութեան ամենէն բազմաթիւ մշակը կը ներկայանայ:

Իրն է արժանիքը արևմտահայոց մէջ գրական հանդէս մը՝ մեր դիւրափոփոխ մտաւանդ շուտ յոյժող ախորժակներուն ընդդէմ, տիրաբար պատգարեւու: Ծաղիկը անգրանիկ պարբերականն է որ շարժառիթներով արմատաւոր մնչքին (*) գէ՞մ յալող պակէս կը մըցի ու կը հերքէ օրով, շաբաթով՝ ապրող իմացականութիւններուն դուրսող մակերեսային մեղադրանքը արևմտահայ մտաւորականութեան գէ՞մ: Հանդէսին ծրարուն մը, գոր-

(*) Իրապաշտութիւն խնդրանք Մուսիկը (անգամ մը՝ Ռեփորման-Ռայայեան, որքին անգամ մը Յօգրամ - Զ. Աստուր) անշուշտ ծառայեցին մեր գրականութեան: Բայց յարթութիւն մը 10 - 20 թերթերը համալսար տկարութիւն մը անխուսափելի կ'ընէին, ամենէն բարի կամեցողութիւններն ալ ենթարկելով ծառային, լուսնի հիմաւոր ճնշումին:

ծաղրումը կէս զար առաջ նորութիւն, այսօր չեն գերազանցում:

ՄԱՐԴԻԸ ԵՒ ԴՈՐԾԸ

Անկարելի է առանց յուզումի խօսիլ մարդէ մը որ ահա կէս զար է՝ կը վաղէ առիւն ու անդին, խեղճ ու տղիւր, իր մեծ հաւատքը միայն ունենալով իրեն երկվար, աշխարհի մեծերէն ուղեւորւում համար, արեւին տակ իր տեղը՝ իր ժողովուրդին: Յեղափոխական կերպ մը չէ անշուշտ տալիս: Բայց իրեն յատուկ վայելչութիւն մը կայ այս աննահանջ պնդութեամբ ձեռք օրով անկապ պիտի զարնէ նախարարութեանց գոնեւրուն: Պիտի վճռութիւն, բայց զարմեալ պիտի դառնայ, կանգնելու նոյն կեցուածքին մէջ: Պիտի նեղէ բայց պիտի չնեղուի: Պիտի հետապնդէ օրըրապա իր պատրանքը ամբնջան միամիտ տարուղութեամբ մը որ պիտի մոռնայ իր առանձնութիւնը: Իր գրական խառնուածքը պատեհաւ մըն է իր միակ մնալուն: Բայց չի նմանի Ռոմիւրեանքին որ ինքզինքը խաբեց ու յամարուցեալ ուրիշներու հետ ըլլալ երբ իր ծնունդը դիմքը կ'արգիւէր ատկէ: Ուշագոր չէ որ յեղափոխական կ'ըլլայ: Արշակ Զօպանեան շահեկան տիպար մըն է հայեցողական խառնուածքի մը որ մղումէն առնուած է իր ժամանակին հոգը շարժումին: Կը վարդապետէ հոռանքէն իր քրքրելով թէ ինքն է զայն տարողը: Ու այս պատրանքը հանաւարար իր կեանքին գերազանց յուսախաբուելիւնը արժամ է իրեն:

Փորձած գրական բոլոր սեռերը, գրաբարաշունչ քերթողութենէն մինչև թատերական կառուցումները, զիւրին, արագ յեղուշներով, միշտ օրուան ճնշումին տակ, միշտ՝ հաւատարմիմ իր զգրկելի տիրական պատգամին: Հայր՝ քառասունի մօտ մեծ ու պղտիկ հաստրեւուն որոնցմէ ոմանք գլուխ գործոցներ: Միօմէ չափ մըլան է սպառած մեր թերթերուն, աշխարհի բոլոր անկիւններէն: Ուրացուած, նախատուած: Արագող ու նախատող: Պաշարով իր եղանակը իրեն համար երկրորդ քնաւորութիւն մը կը կաղմէ:

Կ'ըսեն թէ մարդը պարզ է իր մէջ, անկեմ մեծ գիծերով, թէ հասած է բուրբիւն, Եւրոպա ինկած, միջոցէ զուրկ ուսանողներէն մինչև ընկեւն ու արհաւիրանքով լիքալցած նոր մարքերը որոնց տգիտութիւնը արեւմտեան բարեբեքէն անհաշիւ տկար կ'ընէ դիրքնը: Առանցք անկալութեան: Միշտ բեմի վրայ, քաղաքէ քաղաք ու երկրէ երկիր, լսելու համար՝ իր մէջ ու նոյն խօսքը արթնալիւնը, — փառաբանութիւնը հայ ժողովուրդի արժանիքներուն, առաւելութեանց, անոր մեծ արուեստին և ասոր հարկադրած իրաւունքներուն պահանջը աշխարհին խղճմանը: Ու այս ամէնը սանկ յետուն մը տարիներու վրայ:

Սրտառու է այս մարդը, հեքիաթէ մը վերջուած ոգիի մը նման:

Արշակ Զօպանեան մեր գրականութեան մէջ իր մօտքը պիտի ընէ շատերուն նման, մասնաշեքուն թեւերով: Չեմ զբաղիր: Բայց զուր տեղ չէ որ գեղեցիկ վիպակով մը, Թալիսի փառք, ուշագորաւ պիտի գտնուայ մեր իրապաւիր վիպակներուն մօտ: Թուղթէ ու թուղթի այդ փառքը մեղմէ ոչ օքի համար պիտի կաղմէր տիրական հանգանակ մը որքան եղաւ ատիկա իրեն համար: Իր ու յաջորդ սեռունդներէն չունիմ անուն մը որ հալածէր այդ փառքը իր խանգովը, խանգովը զատանքով, հպարտութեամբ ու արգար նախանձխնդրութեամբ: Դպրոցի սեղաններէն մինչև ամայի իր աշխատանոցին ծանրաբեռն, փոխթխթիս քննադէ, անկիւն եղաւ ու մնաց թուղթի ասպիւնը:

Տեսայ զինքը, տեղն է 'ըսել' իր թուղթէ զեկակին մէջ, որ ամբողջ յարկաբաժին մըն էր, գետինովը, պատերովը, խորշերովը ողողուած՝ տպուած կերպատով արդի քաղաքակրթութեան: Դարանները ձեւ էին իրեն ձեւ ու կը տքային բեռանը ներքեւ հապարաւոր զգացումներու, պահանջներու, հաւատարար իրենց տեղը ունեցած անոր հոգիին մէջը: Ամէն մասնաշեքուն թանգարան մըն է ու զամբարան մը: Ու անոր հտուր կ'անցնէ մեր մարմինին եթէ ոչ բառերուն: Տըրտուած էր թուղթէ այդ ոտաւային անխնայ մասուկը, փոքր, անհաւատարմ իր մարմինին բեռը ջնալով արհամարհել, երբ կը խօսէր: Տաք էին անոր բառերը, հակառակ անարեւ, ողջ գերեզմանին մեր դամած էր զինքը ճակատագիրը, հաւատարար պահեստի արեւները շանագործելով սքանչելի Պոլիսին ու խոր, անկողողողակ կրակը իր արեւան հայրենիքին որ պնդէ ու երբ օրերը ամէն բանէ աւելի: Ակնը մեր ամենէն բանաստեղծական դաւաճն է իր ժողովրդական յօրինումներուն մէջը, իրեն բառ ու եղանակ: Կը դատէր, կ'ընձած այդ թուղթերու զէլին ապահովութեան ու չէր զգար որ իր ունէ կուգար միշտ թուղթերէն: Կը պատմէր ու չէր անգրագաւար որ ինքզինքը կուտար, ուրիշներուն առթիւն կամացուկ մը սահելով իր պատրանքին խոր ու հեղալ Կոստան: Վախիլ իր քէնները, առտիւթիւնները, անիրաւութիւնները, համբար, հիասթափումները, կսկիւր ու դառն որ ծանր խաւ մը տեղութիւնեան ատենք բոլորը միմեկին արմարումն ներքեւ: Ի՞նչ մը չէր անկիւն: Դէ՞ք ալպիւն ու ցրանկային ապաւորել իր շարժումները, ջնքմութիւնը իր բառերուն, չնչու որ յայդերուն, երբ կը պարզէր անցեալը կամ կը պարագրէր ներկան: Բայց կը զգայի որ այդ ամէն մանրամասնութեան վրայ կար հնչումը խոտուն տարիներուն: Իմ առջև ինչպիսի կէս զարը մեր գրականութեան, իր փառքին, տկարութեան, ճշտումներուն և կորսնցիկ մարդը, անհրաժեշտ իրազեանութեամբ: Ու իր վրայով իմ մէջ բարձրացաւ այդ հսկայ վատասիկ մեր նոր կամքին:

թերթերը, գիրքերը, հանդէսները, ոգևորութիւնը, պատրանքները, երազները, խառն ի խառն, իրարմէ մեծ ու փոքիցիկ, Որոհք բոլորը մէկ զը չինէին մեր մօտիկ անցիկը, այնքան տարբեր մեր իբաւ անցիկէն: Մէկ մարդ երբեքն ամբողջ պատմութիւն մըն է: Աւ Արշակ Զօպանեան մէկն է անոնցմէ:

Թուղթի ասպետ: Բո՛ր թէ թուղթեւոյ զեղերը գրածած էին նաեւ անոր ամսիկը, հաւանաբար պատկերով անոր հետ:

Մարդ մը, սակայն, այս ասպետին ետին: — Վատաբար:

Բայց որ չի նմանի իր սերունդէն ոչ ոքի: Նյութարդործուած բացատրութիւն մը, իրեն համար յարմարագոյն տարածք մը իր գառնայ, երբ կը տարածուի անոր վաթիւնուն ու աւելի տարիներուն, բոլորն ալ մէկ ու հոյն ձառումին ուղղուած: Գիրքերը կ'ըսեն չդառկային քննալոյ, Ու չեն սխալի: Անշուշտ թիւադրելու իր նման տալիսն ընթացիկ խորհուրդը: Ոչ ոք՝ որ առաւելի որ այդ ճշմարտութիւնն, Բայց ահա աւելին: Զօպանեանի մէջ մարդը չունեցաւ առանձին, ինքնաշարժուող անորթմանը, երկու մեծ զգացումներ կը լեցնէին անոր տարիները, իրարմէ գերազանց խտութեամբ մը, գրականութեան սէրը, ու իր ազգին ազատագրութեան տագնապը: Գիտար չէ այս վարկածը տարածել իր սերունդին մեծ զեմքերուն ալ վրայ: Բայց ոչ ճիշդ: Բացի Արիփարեանէն որ մեռաւ պատկերին վրայ, ու շնորհէն որ Բալու-Պոլին ճամբէն դուրս մահուան ճամբայ մը միայն ունեցաւ իբր հորիզոն իր իմացական հետաքրքրութեանց, միւսները կիսաքի մարդեր են, տարիներով իրենց իրենց համար կիսաք մը կապակերպած: Ոմանք հիմնովին լքած իրենց երիտասարդութեան հոգին, դառնալու համար գրագիր, վաճառական, ուսուցիչ — որ ուրիշ բան է երբ անեռուի Սիպիլի մը վրայ, այսինքն սպանի կնիկն մը կիսաքը դարգաւորող պատուական պաշտօն — երբեմն երեմին յիշելու համար այդ ոգին, շատ վերջերը, անոր չուքին տակ պայտպանելու հոգով իրենց վարկը: Արշակ Զօպանեան, ելիլային հետ ու պէս, ապրեցաւ գիրքին մէջ ու կիրքին մէջ, Գիրքէ՛ր՝ իր աստուածութիւնը, Թուրքը՝ իր կրքը:

Այս երկու մեծ հաստատումները կ'ընդգրկեն իր կենսական կարգի զիմարդունքները: Չեմ խօսի իր աշակերտութիւնէն որ համբաւ մըն է ինքնին: Որ պիտի տեւէ իր մէջը, երբ չափահաս երիտասարդ՝ անիկա պիտի աշխատի գրամանել պայմաններուն վրէպը, եւրպակեան մշակոյթին մօտէն ծանօթանալու ձեռն տակ, լրացնել ուղեւոր միտքի անխառնափեղ խրամաններ: Իր կապ մուծած ըսով միտք մը միայն պիտի կրնար արդարացնել բարձրագոյն երբեմնութիւն մը սպանելի արդիւնքներ որոնց պակասը այնքան դառնօրէն կ'անդադաւունայ երբեմն մարդոց արժէքին վրայ երբ այդ կրթութեան բախտը ունենալէ ետքը իր դառնան մեղի, աւելի քան յիմար, փոքուն ու անկանգնի, վարկարեցնելով այդ կրթութեան իսկ բարբը: Զօպանեան միշտ զգաց այդ պակասը: Աւ իր գործը ծանօթօրէն կը կրէ այդ պակասին ուղեղեղութիւնը:

Ի ՊԱՏԻԻ

Պ. ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

Մայիս 29 Կիրակի օրը, տեղի ունեցաւ միծանուն զրազէտ եւ ազգային գործիչ Ա. Զօպանեանի գրական գործունէութեան յիշատակի յօրէլինական հանդէսը, Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մատենադարանի սրահին մէջ, ի ներկայութեան Միաբանութեան եւ Երուսաղէմահայ ժողովրդեան, ընդ նախագահութեամբ Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Զօր: Բացման խօսքը արտասանեց Մատենադարանի Տեսուչ Հոգ. Տ. Կիրակի Վրդ. Իսրայէլեան, որ ներկայացրեց Յորեղեարի կեսիւք իր կարկառուն գրեւունքն մէջ, թուելով հանգամանօրէն անոր երկասիրութիւնները. իր խօսքերը վերջացուց գրութեան իր կարգանքի արտայայտութիւններով Յորեղեարի անձին եւ գործունէութեան նկատմամբ:

Ապա երգուեցաւ Ժառ. Վարժարանի սանիւրէն Ղուկասը երգիչ խումբի կողմէ՝ ձեռնարկէին զու լեղւում ազգային երգը՝ քառաձայն. որմէ ետք խօսք առաւ Պ. Շահան Պէրպէրեան: Իր ճառին ամփոփումը կուտանք հոս.

Ինծի բաժին կ'իյնայ, բնաւ, պատուելու Մեծանուն Յորեղեար իրեն եւ այս մշակոյթի բազմադրիւն վատասկիւր, այսինքն ներկայացնելու Պ. Արշակ Զօպանեանի բազմակողմանի արտադրութեան այն կարեւոր մասը որ նուիրուած է Հայ գրականութիւնն ու արուեստները նորագոյն ոգով ուսումնասիրելու եւ զանոնք մեզ եւ օտարներուն ծանցնելու գործին:

Այս տեսակետով վեր հանելու համար Յորեղեարի վատասկին նկարագիրը, նախ արագ ակնարկով մը ցոյց տուաւ թէ ինչպէս այն շրջանին ուր Պ. Զօպանեան շփման կուգար Արեւմտային յառաջացող մտքին հետ, եւրպակեան գրեցիպատմութիւնը Խոսքին եւ Սէմպոլիտաներու գլխաւորութեամբ գերազանց շահագրգռութեան աւարկայ էր դարձուցեր ինչ որ արուեստներուն մէջ կը հոյսիս Primitivism, այսինքն մշակոյթի այլազան մարգերուն մէջ նախագահական կամ արտադրական ստեղծագործութիւնը ուր արուեստներուն թեքները թէն պարզ, նախնական ու յաճախ թերի է բայց ուր ինքնիկ, թաք, երբեմն միայն այլ գրեպագնացակ պինդ գրանի խորքի մը մտքով շնորհիւ գեղեցիկութեան է՛ն թանկարժէք որակով գործերն էր յայտնուին: Պ. Արշակ Զօպանեան այս իմացումով մտնելով մեր գրականութեան յայտնագործող գործունէութեան նախնորարար մեր միջնադարեան եւ աւելի վերջի շրջաններու աշուղական գրականութեան գործունէութեան եւ անոնց արժէքին: